

УДК 355.233.1:355.457 (477)

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

Балагур Леся Олександрівна
м.Хмельницький

У статті проаналізовано результати експериментальної перевірки педагогічних умов підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону, подано методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування цієї професійно важливої властивості. Загалом передбачається, що офіцери-прикордонники повинні бути компетентними у сфері охорони державного кордону, уміти самостійно приймати рішення в повсякденних та екстремальних умовах.

Ключові слова: управління, підготовка, основні підрозділи охорони державного кордону, педагогічні умови, рекомендації, офіцери-прикордонники.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У документах, що регламентують професійну підготовку персоналу у Державній прикордонній службі України, визначено, що для виконання завдань професійної діяльності офіцери повинні уміти приймати самостійні та нестандартні рішення, володіти не тільки сучасним поняттєвим апаратом теорії управління та управлінської діяльності, а й здійснювати аналіз, планування та контроль оперативно-службової діяльності, організувати управління в різних умовах, використовуючи при цьому як сучасні ефективні методи, так і засоби прихованого управління. Загалом передбачається, що офіцери-прикордонники повинні бути компетентними у сфері охорони державного кордону, уміти приймати рішення в повсякденних та екстремальних умовах, тобто мати високий рівень управлінських знань, умінь і навичок, професійно-особистісних цінностей і якостей, які забезпечують кваліфіковане управління основними підрозділами охорони державного кордону, зокрема відділами прикордонної служби й мобільними прикордонними підрозділами. Усе це актуалізує необхідність вирішення проблеми організації належної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону, визначення основних шляхів формування у них готовності до управлінської діяльності в системі фахової підготовки [2; 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започат-

ковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. На сьогодні всі дослідження з проблем управління можна розділити на кілька груп. До першої можна зарахувати ті, у яких досліджено проблему управління як суспільно-соціального феномену, розглянуто проблеми управління військами та ДПСУ, тенденції й протиріччя розвитку управлінської сфери організації військ (М.Кабачинський, С.Краснопир, М.Литвин). Друга група наукових досліджень розглядає питання сутності й змісту управлінської діяльності, різні аспекти ефективності професійної та управлінської діяльності, відмінності між керівництвом та управлінням (П.Корчемний, С.Максименко, Л.Орбан-Лембрик, О.Сафін). Третя група досліджень (М.Драгомиров, В.Іванов, А.Маклаков, Б.Теплов, Ю.Царьов) – це аналіз різних аспектів готовності до управлінської діяльності офіцера, різноманітних якостей керівника, необхідних для управлінської діяльності. До четвертої групи (О.Луцький, Ю.Сердюк, М.Тарнавський, В.Уліч) можна віднести роботи, що стосуються власне досліджень шляхів підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управлінської діяльності, визначення пріоритетних напрямків формування та розвитку готовності офіцерів до управлінської діяльності. Належну підготовку до управлінської діяльності вчені розглядають як важливу умову ефективного виконання завдань з охорони державного кордону.

Метою статті є розгляд результатів експериментальної роботи з перевірки педагогічних умов підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення функцій та змісту управлінської діяльності персоналу основних підрозділів охорони державного кордону свідчать, що вона має багатоплановий комплексний характер. Управлінська діяльність – найбільш активний елемент професійної діяльності офіцера-прикордонника, нерозривно пов'язаний з ним. Її зміст впливає з вимог і основних закономірностей діяльності з охорони державного кордону. Особливості управління основними підрозділами охорони державного кордону обумовлені змістом завдань, які повинен виконувати керівник відділу прикордонної служби. Такими особливостями є:

- організація управління органами охорони державного кордону відповідно до чинного законодавства України, зокрема законів «Про державний кордон України», «Про Державну прикордонну службу України» і «Про оперативно-розшукову діяльність» [2; 4] та ін.;
- особлива державна та суспільна значимість завдань з охорони державного кордону, високий рівень колективної та особистої відповідальності за безпеку на державному кордоні, за долю підпорядкованого персоналу, за зброю та техніку;
- багатоплановий комплексний характер управлінської діяльності персоналу органів охорони державного кордону, що охоплює роботу щодо підтримання постійної готовності органів охорони державного кордону до дій, організацію оперативно-службової діяльності з охорони кордону, керування силами і засобами при виконанні поставлених завдань, організацію морально-психологічної підготовки персоналу та ін.;
- необхідність постійного вирішення складних проблем щодо організації охорони державного кордону, що передбачає з'ясування і вивчення обстановки, прийняття управлінських рішень, планування роботи щодо його виконання, організацію виконання управлінських рішень, аналіз виконання рішень і коригування практичної діяльності та прогнозування;
- незвичність та новизна ситуацій, різкі зміни обстановки на державному кордоні, а також в межах прикордонної території, небезпека життю та здоров'ю, особливо при затримці озброєних правопорушників державного кордону, значна інтенсивність навантажень, необхідність своєчасного і якісного вирішення екстремальних ситуацій, що вимагають високої напруги фізичних і психічних сил прикордонників;
- відповідність індивідуальних якостей керівника підрозділу поставленим цілям, завданням і функціям професійної діяльності, а також високий рівень вимог до особистісних якостей керівника основних підрозділів охорони державного кордону.

Готовність до управління органами охорони державного кордону є важливою передумовою належної підготовки прикордонників ефективного виконання ними завдань оперативно-службової діяльності. Формування готовності до управління органами охорони державного кордону в наш час є важливою складовою професійної підготовки офіцера-прикордонника.

На основі узагальнення результатів аналізу психолого-педагогічної літератури (О. Луцький, І. Мамай, Д. Савельєв, М. Тарнавський та ін.) можна стверджувати, що сформованість у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону слід оцінювати за трьома критеріями, які характеризують її структурні компоненти, зокрема особистісно-мотиваційним, когнітивно-інформаційним та діяльнісно-результативним. Основними показниками особистісно-мотиваційного критерію є розуміння значимості підготовки до управління основними підрозділами охорони державного кордону при виконанні завдань оперативно-службової діяльності; інтерес до набуття знань про специфіку управління основними підрозділами охорони державного кордону; професійно важливі якості, що необхідні для управління основними підрозділами охорони державного кордону, зокрема самостійність, комунікативність, уміння долати труднощі, емоційно-вольова стійкість тощо; намагання підвищити свій рівень знань про особливості управління основними підрозділами охорони державного

кордону; когнітивно-інформаційного – системне бачення особливостей управління оперативно-службовою діяльністю при охороні державного кордону; уявлення про теорію й практику управління, про різні методи та засоби управлінського впливу, а також про шляхи управлінського впливу на прикордонників у повсякденних та екстремальних умовах; знання особливостей управління та заходів управлінського впливу відповідно до чинного законодавства та відомчих інструкцій; розуміння загальних закономірностей управління, комунікації, формування колективу та вирішення конфліктних ситуацій (суперечок); діяльнісно-результативного – уміння швидко оцінювати складність ситуації, реагувати на неї та приймати правильні управлінські рішення; уміння застосовувати управлінський вплив з метою ефективного вирішення поставлених завдань; уміння застосовувати методи управлінського впливу в конфліктних та нестандартних ситуаціях; уміння здійснювати самоконтроль та самооцінку своїх можливостей та своєї управлінської діяльності.

Використання зазначених критеріїв дозволило виділити рівні сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону. Формувальний етап педагогічного експерименту з підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону було організовано в Національній академії Державної прикордонної служби ім. Б. Хмельницького з вересня 2013 до червня 2014 року. У формувальному етапі педагогічного експерименту взяли участь 189 курсантів 3 курсу факультету правоохоронної діяльності та правознавства (напряму підготовки «Правознавство») і факультету охорони та захисту державного кордону (напряму підготовки «Охорона та захист державного кордону»), а також 12 науково-педагогічних працівників кафедри прикордонного контролю, тактики прикордонної служби і кафедри педагогіки та психології.

На констатувальному етапі педагогічного експерименту порівняння за допомогою різних методів (спостереження, усне опитування, анкетування, тестування, метод вивчення результатів навчальної діяльності курсантів, експертне оцінювання та ін.) було визначено, що переважна більшість курсантів знаходиться має середній (44,44 %) та низький (47,61 %) рівні сформованості готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону. Це підтвердило необхідність організації систематизованої і планомірної роботи щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Для проведення дослідно-експериментальної роботи ми розробили методіку підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами державного кордону, метою якої було визначення заходів щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників зазначеної професійно важливої властивості.

Загалом методіка підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону містила декілька частин, що охоплювали цілі, зміст, організацію і необхідний результат. Цілі підготовки (концептуальна складова) майбутніх офіцерів-прикордонників до управління стосувалися формування відповідних цільових настанов педагогічного процесу, розвитку мотивації до управління основними підрозділами, а також формування знань та професійно важливих якостей курсантів – складових готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону. Організаційно-

методична складова методики стосувався використання відповідних методів та прийомів у процесі навчання курсантів, результативно-оцінна складова – діагностичного інструментарію та результату роботи для підтвердження ефективності педагогічних впливів щодо формування у курсантів готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Перший напрям роботи під час експериментального навчання передбачав збагачення змісту навчання поняттями, ідеями, теоріями щодо особливостей управління прикордонними підрозділами на основі системного аналізу ситуації на кордоні. Для цього ми внесли доповнення до навчально-методичного забезпечення з таких навчальних дисциплін, як «Управління службою прикордонним підрозділом», «Організація прикордонного контролю» і «Психологія управління підрозділами органів охорони державного кордону».

Відповідно до другої педагогічної умови методологічною основою методики стало навчання дією: усі заходи, передбачені методикою, в остаточному підсумку були спрямовані на виконання курсантами професійно орієнтованих завдань. Зокрема було передбачено використання активних методів навчання для відпрацювання в майбутніх офіцерів-прикордонників умінь приймати управлінські рішення при організації охорони державного кордону.

Використання методів аналізу конкретних ситуацій, вирішення управлінських аналітичних і дослідницьких завдань дозволяло:

- підвищувати у курсантів рівень знань про специфіку управлінської діяльності офіцера-прикордонника, способи професійних дій і вирішення завдань з охорони державного кордону;
- формувати системне бачення сутності управлінського процесу, розпізнавати й аналізувати інформаційні процеси;
- формувати уявлення про алгоритми, способи управління ними, про принципи, методи й способи управлінської діяльності;
- формувати у курсантів почуття професійного обов'язку і відповідальності;
- формувати у курсантів активне професійне мислення з вирішення управлінських завдань;
- розвивати логічне мислення, здатність до аналізу й синтезу;
- тренувати психічну врівноваженість, зокрема уміння управляти своїми думками, почуттями, діями;
- розвивати навички регуляції і саморегуляції поведінки, здатності витримувати великі навантаження;
- удосконалювати організаторські здібності та підвищувати потребу в самовдосконаленні як лідера.

Ми звертали увагу на те, щоб навчальний зміст завдань через зв'язок з майбутньою професійною діяльністю курсантів стимулював їх пізнавальну діяльність і сприяв закріпленню навичок управління.

Для формування і розвитку вмінь та навичок професійної управлінської діяльності у нетипових, непередбачуваних ситуаціях ми використовували такий вид пошукових (евристичних) методів навчання, як ділові ігри. Зокрема при вивченні теми № 4 «Особливості управління службою начальником відділення інспекторів прикордонної служби в різних фізико-географічних умовах» з навчальної дисципліни «Управління службою прикордонним підрозділом» ми проводили рольову гру «Прийняття рішення на охорону державного кордону». При її проведенні ми звертали увагу на особливості прийняття управлінського рішення, зокрема

на те, яку роботу повинен проводити начальник відділення ІПС, як повинен ознайомлювати персонал з обстановкою, що склалась на ділянці відділу, як визначати напрямки зосередження основних зусиль, порядок їх охорони, порядок охорони решти ділянки, як визначати порядок та способи виконання завдань з охорони державного кордону, порядок здійснення пропуску через кордон осіб, транспортних засобів та вантажів, порядок дій у разі загострення обстановки та ін. [1].

Під час ігор ми відпрацьовували з курсантами навички управлінських дій при організації служби зміни прикордонних нарядів та керівництва службою протягом доби. Ділові ігри, пов'язані із ситуаціями управління прикордонним підрозділом, відтворювали послідовність ланок професійної діяльності офіцера-прикордонника. Курсанти виконували різні ролі, докладаючи зусиль для досягнення спільної мети, вони разом вирішували професійне завдання, одержували загальний результат, тобто колективний продукт управлінських професійних рішень.

При впровадженні третьої педагогічної умови ми звертали увагу на удосконалення у майбутніх офіцерів-прикордонників навичок ефективної управлінської комунікації для налагодження оптимальної міжособистісної взаємодії в прикордонному колективі. Для цього ми звертали увагу на ситуації взаємодії, опосередковані змістом професійної діяльності, насамперед ситуації прийняття управлінських рішень, взаємодії з керівництвом й підлеглими, а також ситуації організації виконання завдань з охорони державного кордону і т. д. [5, с. 100]. Курсанти з'ясували, що методи комунікативно-управлінського впливу на підлеглих можуть бути сильнодіючими і переконливими, при цьому їх можна використовувати для досягнення конструктивних цілей, а також для різних афер і махінацій.

Четверта умова стосувалася організації стажування курсантів для закріплення теоретичних знань зі сфери управління та набуття досвіду управлінської діяльності. Стажування стало складовою частиною навчального процесу та роботи з формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами.

Для підготовки до стажування курсанти самостійно вивчали зміст індивідуального завдання і методичні рекомендації щодо його виконання, зокрема з'ясували зміст повсякденної діяльності, ступінь участі в роботі підрозділу, участь в організації оперативно-службової діяльності підрозділу, виконання функціональних обов'язків на посаді, а також вивчали накази і зміст документів, які стосувалися стажування. Після стажування курсанти оформляли результати роботи у вигляді звіту. В звіті курсанти зазначали про відпрацювання завдань і плану стажування щодо аналізу управлінської діяльності, отримані при цьому результати, розкривали позитивні сторони проведеної роботи, суть труднощів і проблем.

Висновки. У результаті експериментальної роботи з'ясовано, що в офіцерів експериментальної групи відбулися статистично достовірні зміни в основних компонентах готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону. На 20,83 % та 14,58 % в експериментальній групі зросла кількість офіцерів, які мають високий та середній рівень сформованості цієї професійно важливої властивості. На відміну від експериментальної, у контрольній групі кількість курсантів, які мають високий та середній рівень готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону, зросла на 3,52 % та 3,23 %. Порівняння результатів сформованості готовності до управління основними підрозділами охорони державно-

го кордону в курсантів експериментальної групи на початку і наприкінці формувального експерименту за допомогою критерію Пірсона підтвердило ефективність впровадження відповідних педагогічних умов та методики підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

На основі проведеного дослідження розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами ДК. Зокрема рекомендується використовувати системний, діяльнісний, особистісно орієнтований та контекстний підходи, а також загальнодидактичні (цілеспрямованості, безперервності й послідовності, індивідуалізації, фундаменталізації змісту навчання, професійної спрямованості навчання) та специфічні (інтеграції, прагматизму, варіативності та модульності) принципи навчання. Доцільно використовувати такі методи навчання, що дозволяють відпрацьовувати в майбутніх офіцерів-прикордонників вміння вирішувати завдання при організації охорони державного кордону, розглядати управлінські проблеми методом аналізу ситуацій для забезпечення тісного

зв'язку теорії з практикою, використовувати систему професійних завдань та ділових ігор для формування умінь і навичок ухвалення управлінських рішень; ознайомлювати курсантів з основними методами комунікативно-управлінського впливу та удосконалення у майбутніх офіцерів-прикордонників навичок ефективної управлінської комунікації. Важливе значення має також поглиблення й закріплення у курсантів теоретичних знань зі сфери управління через використання можливостей стажування та ін.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є визначення шляхів удосконалення методичного забезпечення формування в майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону у процесі фахової підготовки; вивчення значення і ролі готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону в досягненні високого рівня професіоналізму офіцерів ДПСУ та ефективності виконання ними завдань з охорони державного кордону; основні підходи до організації самоосвіти майбутніх офіцерів з питань управлінської діяльності й управлінського впливу та ін.

Література та джерела

1. Методичні рекомендації з підготовки та проведення ролевих ігор з персоналом Держприкордонслужби України щодо стандартів культури спілкування з особами, які перетинають державний кордон, та психологічного забезпечення культури здійснення прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон / О.А.Жданенко, Е.В.Матусяк, Є.В.Стасюк та ін. – Хмельницький, 2010. – 76 с.
2. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208. – Зі змінами; ост. ред. 9 черв. 2013 р.
3. Про Концепцію розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року: Указ Президента України від 19 червня 2006 р. № 546/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/546/2006>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
5. Сафін О.Д. Психологія управлінської діяльності командира: навчальний посібник / О.Д.Сафін. – Хмельницький: Вид-во Академії ПВУ, 1997. – 149 с.

В статтє проанализировано результаты экспериментальной проверки педагогических условий подготовки будущих офицеров-пограничников к управлению основными подразделениями охраны государственной границы, поданы методические рекомендации научно-педагогическому составу по формированию этой профессионально важной особенности. Также предусматривается что офицеры пограничники должны быть компетентными в сфере охраны государственной границе и должны принимать решение в повседневных и экстремальных условиях.

Ключевые слова: управление, подготовка, основные подразделения охраны государственной границы, педагогические условия, рекомендации, офицеры-пограничники.

In the article the results of experimental testing of pedagogic conditions for the training of future frontier guard officers to manage the main units of the State Border Guard Service have been presented. Methodic recommendations have been also provided to research and educational staff referring the formation of professionally important qualities. Purposeful attention has been given to theoretical training of cadets concerning managerial influence and control of the frontier units, based on systematic analysis of the situation on the national boundary. Pedagogues and psychologists interpret essence of management in the context of operational approach. It is also appropriate to use necessary methods of education to perfect skills of solving of administrative tasks among future border guard officers while organizing guarding; to observe managerial problems by analyzing particular situations for supporting close connection between theory and practice, using the system of professional tasks and business games for formation skills and abilities of adoption the managerial decisions; to acquaint cadets with the main methods of communicative-administrative influence and improvement future frontier guard officers' skills for effective managerial communication.

Key words: managing, training, main units of state border protection, educational conditions, recommendations, officer-border guards.